DRAUGO ŠEŠTADIENINIS PRIEDAS

2026 SPALIO 24 D. NR. 38 (86)

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

Neatrasta žemė

Jeigu pasaulyje nebūtų paradoksų, mūsų žmogiškoji egzistencija netektų bene pagrindinio metafizikos dėmens, leidžiančio priimti būtį kaip nuostabų netikėtumą. Žinoma, galimas ir kitas variantas – priimti savo gyvenimą (ne *būtį*, nes *būtis* apima ne tik tai, kas *mano*, bet ir tai, kas už *mano* ribų) kaip niūrią neišvengiamybę. Ir šitoj *niūrioj neišvengiamybėj* reikia kautis dėl interesų ir idealų, kurie neretai persipina ir suvienodėja.

Ir, žinoma, kaipgi čia apsieisi be to, ką paprasčiausia būtų įvardinti kaip *išmanymą* – nuovokumą, protą, supratimą, intelektą. Bene kiekvienas iš mūsų gali pasigirti turįs vieną, du, o gal netgi visus keturis išvardytuosius komponentus. Niekas nesiremia ir nesigiria *kvailumu*. Naivumas ir patiklumas, o gal netgi nuoširdumas – jokios dorybės, veikiau jau kliaudos, trukdančios gyvenime jaustis patogiai.

Taip, gyvenime. O *būtyje*? O kaip su *būtimi*?

Ar suvokti *būtį* kaip metafizikos objektą pakanka mūsų *gyvenimo* išmanymo? Išsilavinimo, nuovokos, nuojautos?.. Gal tam kartais reikia ir savotiško *kvailumo*? Juk kvailumas, kaip bežiūrėsi, ypatingas fenomenas, būdingas, ko gero, tik *homo sapiens* rūšiai, nes kitos gyvūnų rūšys vadovaujasi instinktais, kurie nėra nei kvaili, nei išmintingi – jie tiesiog egzistuoja, nes be jų pakriktų išgyvenimo strategija.

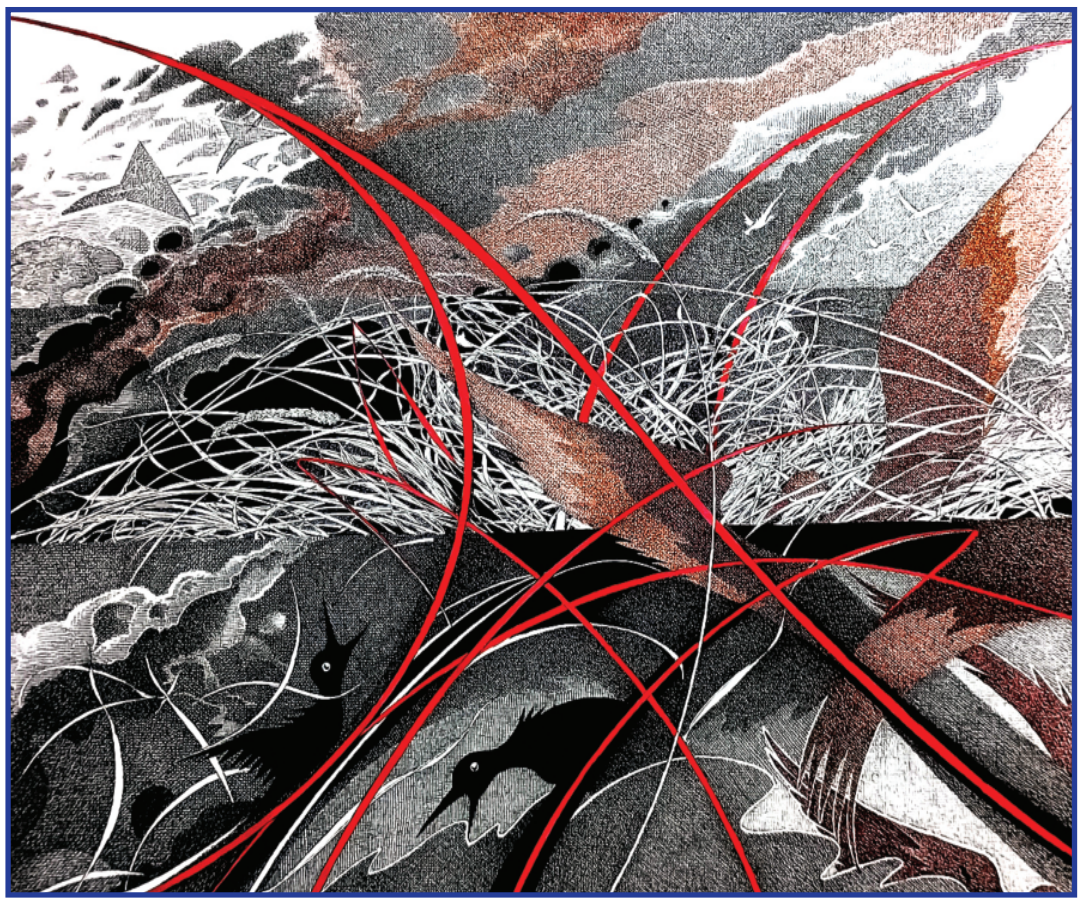
Žmogus kaip gamtinė būtybė nuo gyvūnų skiriasi tuo, kad turi ne tik aukštesnį intelektą, bet ir etiką bei moralę. Žmogus kaip dvasinė būtybė nuo kitų dvasinių būtybių skiriasi ne tik intelektu (jis – pats kvailiausias iš angelų, anot prof. P. Creefto), bet ir tuo, kad sąvokos „moralė“ bei „etika“ žmogaus gyvenime neišvengia įdomių paradoksų.

Vienas iš jų – be kvailumo gyventi būtų kur kas sunkiau, nei be išminties: jokia žmogiškoji išmintis nebūna be kvailumo grūdo. Jokia žmogiškoji išmintis nėra tobula. Ir tai teisinga – nuo tobulumo netoli iki puikybės. O nuo puikybės – iki proto nuodėmių, kurios kur kas baisesnės, nei kūniškosios.

Puikybė mėgsta šaltą, išdistiliuotą protą, tikslų ir beviltišką. Labiau nei kvailumą, kuris jai irgi naudingas, ypač jei jis niūrus, pagiežingas ir pritvinkęs neapykantos. Abu jie traukia tai, kas tamsu ir mirtinai liūdna, kas beviltiška ir kerštinga, kas nepamirštamai įsiėda iki gyvo kaulo. Kvailybė lydi vergystės virusą, bet ir protas nėra nuo jo laisvas. Nuo kvailybės neišgelbės nei genų inžinerija, nei pažangus švietimas, nei ateiviai iš kosmoso. Nuo kvailybės neišgelbės nė protas.

Ir jeigu kas nors šiame pasaulyje pasiilgsta išminties, kartais norisi tik liūdnai atsidusti. Išmintis – *būties* slėpinys, neatrasta žemė, o mes *savo* gyvenimuose jau viską atradome, viską žinome, viską suprantame. O jeigu ko nesuprantame, nurašome *kitų* kvailumui, naivumui ir nesusigaudymui. Tai – ne *aš*, tai – ne *mano*. *Aš* esu pasaulis, ir jokių kitų pasaulių nėra.

Renata Šerelytė

Birutė Stančikaitė. Neramus laikas. Spalvotas tušas. A. Petraitytės nuotr.

***

sugrįšim į bendrąją menę
sudėsim ant kelių rankas
sėdėsime angele mano
kaip du nepažįstami – kas
be mūsų ištvert šitai gali
sudėti ant kelių rankas
šypsotis ir švytinčioj salėj
užpūsti save kaip žvakes

Donaldas Kajokas

MRF
MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

Medijų rėmimo fondas 2026 m. suteikė 21 000 Eur paremti projektą: *DRAUGAS* laikraščio diasporos žiniasklaida.

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Neatrasta žemė • **2-as psl. Stanislovas Abromavičius.** Kurti skatino ir Paulius Širvys • **3-as psl. Vladas Vaitkevičius.** Eilėraščiai • **4-as psl. Astrida Petraitytė.** Birutės Stančikaitės vingri ramybė neramiame laike • **5-as psl. Algis Vaškevičius.** Varšuvoje – paroda apie išskirtinę kino ir stiliaus asmenybę • **6-as psl. Laimutė Vasiliauskaitė-Rožukienė.** MO muziejuje – tarptautinė paroda „Ar tai tikra? Menas, technologijos ir mes“ • **7-as psl. Julius Keleras.** Lietuvių literatūra ir karas: tarp didvyriškumo, aukos ir atminties (2) • **8-as psl. MO muziejuje – tarptautinė paroda (tęsinys)**

Kitame numeryje: Toliau tęsiame pasakojimą apie Vlado Vaitkevičiaus kūrybinį kelią • Istorinėje Prezidentūroje pagerbtas Aleksandras Stulginskis

Redaguoja **Renata Šerelytė renata.serelyte@gmail.com** • Maketuoja **Jonas Kuprys**

Vladas Vaitkevičius (dešinėje) 2016 m. po jubiliejinio vakaro Kauno menininkų namuose su žmona Birute ir sūnumi Adomu. Alvydo Vaitkevičiaus nuotr.

J. Tumo-Vaižganto memorialiniame bute-muziejuje Kaune aptariant Pauliaus Širvio publikaciją knygoje iš serijos „Poezijos pavasario laureatų bibliotekėlė“. Iš kairės: Vladas Vaitkevičius, aktorius Petras Venslovas, P. Širvio žmona Birutė, rašytojas Petras Palilionis, 2019

Kurti skatino ir Paulius Širvys

Stanislovas Abromavičius

Šių metų lapkričio 7-ąją Kaune gyvenantis poetas Vladas Vaitkevičius paminės savo aštuoniasdešimtmetį. Jis – septynių poezijos („Medžiai prie namų“, 1982 m., „Horizontas be širmos“, 1991 m., „Aš toks esu“, 1995 m., „Viltis visada vieniša“, 1996 m., „Kasdien trumpėjantys eilėraščiai“, 2000 m., lyrikos rinktinė „Šešėly krintančios žvaigždės“, 2006 m.) ir dviejų prozos knygų („Poetas vasaros pievose“, 2019 m., „Dabar viskas kitaip“, 2023 m.) autorius. Pelnytai gali vadintis lyriku, o jo poezijoje daug sąsajų su nepakartojamo Lietuvos dainiaus Jono Aisčio kūryba.

1964–1969 m. Vilniaus universitete Vladas studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą, žurnalistiką. Jis – ne tik poetas, publicistas, bet ir vertėjas, redaktorius... Įsimintina jo redaguota buvusio krepšininko, Kauno mero Gedimino Budniko (g. 1944 m.) atsiminimų knyga „Likimo spalva – žalia“ (2021 m.): Flarijonas ir Valentina Budnikai buvo Ukmergės krašto partizanai, žuvo 1945 m. liepos 7-ąją. Gediminą, jo brolius Juozą bei Antaną priglaudė ir užaugino giminės.

Vlado knygos susilaukia visuotinio dėmesio. Štai prof. Ona Voverienė apie vieną iš jų taip rašė: „V. Vaitkevičiaus poezijos rinkinys ‘Šešėly krintančios žvaigždės’ man pasirodė kaip ryškus naujųjų laikų romantizmo pavyzdys. Kaip ir visų buvusių kartų romantikams, V. Vaitkevičiaus eilėraščiams būdingas stiliaus emocionalumas, fragmentiškumas, pabrėžtinas ekspresyvumas, ironija, net paslaptingumo elementai. Vienas gražiausių to stiliaus pavyzdžių – eilėraštis ‘Gimtinė’:

Gimtine, tu mano krūtinėj
išsprogus medelio šaka.
Tu liūdesio balsas,
tu ašara vaiko tyra –
vaivorykštė skleidžias iš jos.
Gimtine, kas plaka čionai –
ar tavo širdis – amžinai?“

Apie reiklumą sau liudija Vlado žodžiai žurnalistui Broniui Vertelkai (1948–2024): „Kai 1963 metais Ignalinos rajono laikraštis ‘Nauja vaga’ išspausdino mano, Dūkšto vidurinės mokyklos moksleivio, pirmąjį eilėraštį ‘Myliu gyvenimą’, aš net naktimis atsiversdavau tą puslapį, kuriame ‘švytėdavo’ mano eilėraštis. Toks džiaugsmas apimdavo! O kai kartą užsukusi kaimynė išdidžiai pasakė, kad nuo šiol ir mūsų gatvė turi savo poetą, pasijutau kylantis į padanges... Dabar tokio džiaugsmo neliko, nes, atsivertęs knygą, kitaip vertini, ką esi parašęs: štai čia žodis su žodžiu ‘nesusikalba’, anoj eilutėj, žiūrėk, žodis riogso lyg ką tik išrautas kelmas, išrausęs lyg ir savito bei sklandaus posmo ‘žemę’. Kartais to tinkamiausio žodžio posmui ieškai labai ilgai, net mėnesį, kitą, nes be to žodžio nėra viso eilėraščio...“

Apie savo mokytojus jis atvirai sako: „Vienas jų – profesorius Donatas Sauka (1929–2015), Vilniaus universitete man dėstęs tautosaką. Per egzaminą aš padainavau, koja mušdamas taktą. Jis tada man penketą suraitė. Sutikęs gatvėje klausdavo: ‘Rūstus poete, kodėl neini į paskaitas?’ Iki šiandien nežinau, kodėl aš dėstytojui atrodžiau rūstus...“

Vlado Vaitkevičiaus pasakojimas apie bendrystę su P. Širviu paperka savo nuoširdumu.

„Su poetu Pauliumi Širviu (1920–1979), poezijos šedevrų ‘Aš – beržas’, ‘Ir nusinešė saulę miškai’, ‘Ateisiu tylią naktį’ autoriumi, bendravau jaunystėje, kai gyvenau Vilniuje, dirbau Valstybiniame jaunimo teatre, vėliau – ‘Minties’ ir ‘Mokslo’ leidyklose. Mums, bandantiems eiti literatūros keliu, jis visada primindavo, kad kūryboje svarbiausia – sąžiningumas. Būnant su juo, mūsų neslėgė poeto autoritetas, nors jis kartais mokėjo ir pykti. Ypač ant tų, kurie pažintį su juo norėjo panaudoti savo populiarumui. Kūryba, kaip ir kareiviška draugystė, jam buvo šventa, todėl, jauno kūrėjo eilėraščiuose įžvelgęs mažytę talento kibirkštėlę, visada jam patardavo.

Su P. Širviu esame bendravę ne kartą ir daug kur. Ilgai nedrįsau jam skaityti, mano supratimu, dar labai netobulų savo eilėraščių, kol vieną kartą pasiryžau: lyg prieš startą įkvėpiau oro ir nerišliai parskaičiau kelis savo kūrinėlius. Kaip džiaugiausi, kai poetas eilėraščiuose aptiko vieną kitą kruopelytę talento ir liepė rašyti toliau, bet būti sau labai reikliam. Apie mūsų bendrystę rašiau savo knygoje ‘Poetas vasaros pievose’ ir poeto, muziejininko Alfo Pakėno (1953–2024) parengtoje atsiminimų knygoje ‘Palik tik dainą man’ (2020 m.).

Vieną dieną užsukau į Lietuvos rašytojų sąjungos bufetą. Iš karto kairėje, kampe prie durų, žvilgsnis pagavo Paulių Širvį. Sėdėjo už stalo, dešine ranka parėmęs smakrą. Taurelėje vos keli lašai belikę, peleninė kaupina nuorūkų. Liūdnas, nugrimzdęs į save, atsiribojęs nuo triukšmingos aplinkos. Žengtelėjau prie staliuko, patraukiau kėdę, atsisėdau, uždėjau ant peties ranką:

– Pauliau, kas atsitiko?

– Negerai... – teištarė.

Mačiau, kad poetas nelinkęs bendrauti, todėl, manydamas, jog nevalia jo trukdyti, jei jis to nenori, jei jam negera, kažką sulemenęs, atsisveikinau ir nuėjau į kitą bufeto kambarį ir su ten sėdinčiais plunksnos darbininkais išgėriau keletą taurelių. Net nenutuokiau, jog su Pauliumi Širviu taip nevykusiai susitikau paskutinį kartą. Netrukus poetas mirė. Lig šiol ausyse skamba per Pauliaus Širvio laidotuves rašytojo Petro Dirgėlos pasakyti žodžiai: ‘Ačiū, Vladai, kad atėjai. Mirė pats geriausias Lietuvos žmogus.’

Nukelta į 3 psl.

Rumšiškių Šv. arkangelo Mykolo bažnyčioje Vladui Vaitkevičiui įteikta Jono Aisčio literatūros premija, 2015 11 08. Alvydo Vaitkevičiaus nuotr.

Atkelta iš 2 psl.

Giliai į atmintį įkritęs, ko gero, pirmą kartą mano matytas tokio liūdno dvasinio, o gal ir fizinio skausmo kamuojamo poeto vaizdas dažnai iškildavo akyse ir nuolat slėgdavo kaltės jausmas. Gal reikėjo tąkart jo taip greit nepalikti, pabūti kartu, patylėti – juk ir nuo geros tylos palengvėja...“

Ir visam gyvenimui liko sieloje jo poezijos posmai. Anot jo poezijos mylėtojų, Paulius Širvys nerašęs valdiškos poezijos, buvo mylimas, giriamas, gerbiamas, laukiamas ir... „velnioniškai vienas“...

Po daugelio metų Vladas susitiko renginyje Kaune ir su Pauliaus Širvio artimaisiais: žmona Birute Širviene, anūke Evelina Taunyte. Tas bendravimas jam paliko malonų įspūdį...

V. Vaitkevičius sako, kad jam ypač artima Maironio, Jono Aisčio, Pauliaus Širvio, Jono Strielkūno, Marcelijaus Martinaičio, Algirdo Verbos, Antano Kalanavičiaus, Onės Baliukonės, Vytauto Skripkos poezija, jis žavisi garbingai poezijos vėliavą nešusių Antano Miškinio, Vytauto Mačernio, Henriko Radausko, Algimanto Mackaus, Vytauto Bložės, Ričardo Mikutavičiaus, Jono Juškaičio, Sigito Gedos, Justino Marcinkevičiaus, Roberto Keturakio kūryba. Juk Lietuva – poetų, pranokstančių vienas kitą tikrumu ir beribe vaizduote, kraštas...

1995 metais Vladui stojant į Lietuvos rašytojų sąjungą jį rekomenduojantis Marcelijus Martinaitis, be kita ko, rašė: „Dar šiek tiek ir Vladas Vaitkevičius būtų pasiekęs Pauliaus Širvio lygį, o Jono Strielkūno tai tikrai.“ Galbūt tie žodelyčiai „dar šiek tiek“ tarsi nepakeliamas užkardas neleido Vladui Vaitkevičiui atsistoti šalia šių iškilių poetų... Vladas atsimena, kaip prieš daugelį metų pagrindinėje Vilniaus gatvėje netikėtai išgirdo ateinančio M. Martinaičio šūksnį: „Vladai, kokį gerą eilėraštį parašei!“ Poetas turėjo galvoje eilėraštį apie gimtąjį Vlado kaimą „Tartokas“:

O kaime mano,
kas tave mylėtų –
mažytį tokį, – jei nebūtų mūsų?
Tėvai čia augo, vargo, seno,
į horizontą žvelgė pro pūgas ir lietų,
girdžiu jų poterius, zyzimą musių...

Vladui malonu prisiminti susirašinėjimą su Čikagoje ir Oak Lawn (Illinojaus valstija, JAV) gyvenusiu išeiviu iš Lietuvos (gimęs Raseinių apskrities Juodkėnų kaimo), vaikų poetu Stasiu Džiugu (1919–2011), kai neatlygintinai redagavo Lietuvoje išleistą jo knygelės vaikams „Kiškučio vardinės“ (1999) trečią leidimą. Poetas atsiųsdavo Vladui įvairių laikraščio „Draugas“ numerių, laiškuose pasipasakojo, kaip jį kurti nuolat skatino lietuvių tautos žadintojas, poetas Bernardas Brazdžionis.

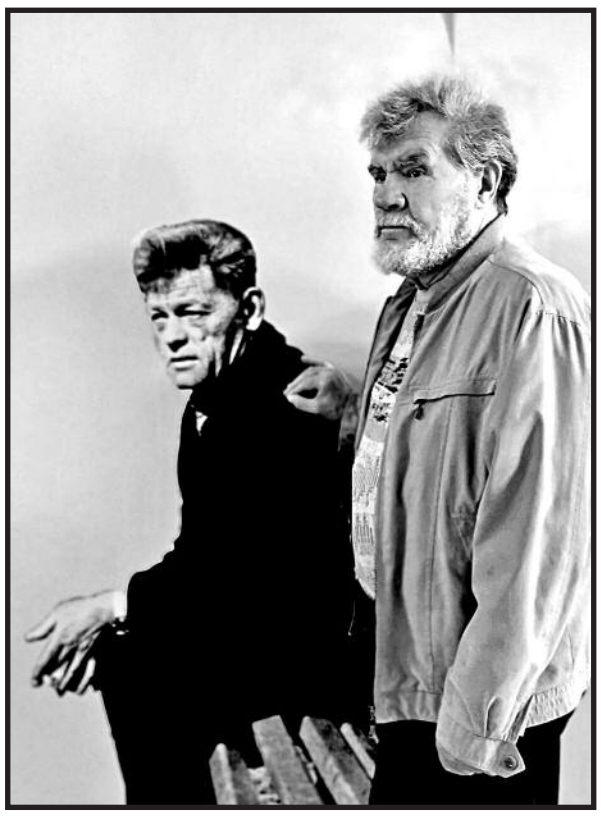
S. Džiugo požiūrį į savo knygas ir jų leidimo reikalingumą liudija faktas, kad autorius su leidyklos „Naujasis amžius“ direktore Livija Šiugždiene autorinėje sutartyje nurodė, kad jis, gerų norų vedamas, iš „Kiškučio vardinių“ leidėjo honoraro nereikalauja.

Beje, 2004 m. S. Džiugui suteiktas Raseinių garbės piliečio vardas, o 2006 m. Lietuvos valstybės atkūrimo dienos proga Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus už nuopelnus garsinant Lietuvos vardą jam suteikė ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Riterio kryžių.

V. Vaitkevičius knygos „Dabar viskas kitaip“ anotacijoje rašo: „Amžinosios vertybės jo poezijoje nėra nuogos, iki gyvi kaulo įsipykusios tezės ar savotiška priedanga. Autorius renkasi savo gyvenimu iškentėtas temas, kiekvieną eilėraštį lyg Sizifas akmenį ritina į miglose skendinčio kalno-tobulumo viršūnę, nors jis labai dažnai nurieda pakalnėn. Jei vienas kitas po pragariško darbo lieka nenuriedėjęs, vadinasi, kažkas į jį atsirems, pailsins nuvargusį kūną ir nerimo kamuojamą sielą, ir pesimizmas prigesusiose jo akyse virs blyksinčia ryto aušra. V. Vaitkevičiaus filosofinis užslėpto skausmo lyrizmas rinkinyje ‘Dabar viskas kitaip’ suskamba naujomis ir netikėtomis gaidomis.“

2006 m. V. Vaitkevičiui už originalias publikacijas kultūros tema krikščioniškos minties, kultūros ir visuomenės laikraštyje „XXI amžius“ įteiktas UAB „Kauno spauda“ prizas. 2007 m. V. Vaitkevičius apdovanotas Kauno rašytojų Vieno lito premija už maironišką tautiškumą poezijos rinkinyje „Šešėly krintančios žvaigždės“, taip pat Kauno meno kūrėjų asociacijos premija.

2015 m. už poezijos knygą „Saulėlydžio ornamento spindesys“ Kaišiadorių rajono savivaldybė

Vėl susitiko... Vladas Vaitkevičius prie poeto Pauliaus Širvio freskos Maironio lietuvių literatūros muziejuje, 2025

jam skyrė Jono Aisčio literatūros premiją. 2016 m. kūrėjas apdovanotas Kauno miesto burmistro Jono Vileišio pasidabruotu medaliu, o 2021 m. jis tapo respublikinės poezijos šventės-konkurso „Žydinčios vyšnios šakelė“ laureatu.

❁❁❁

Gražiai apie V. Vaitkevičiaus kūrybą atsiliepia jo kolegos Kauno rašytojai. Pateikiu kai kurių jų nuomonių ištraukas.

Aldona Elena Puišytė (193–2026):

„Visada laukiau naujos Vlado knygos, nes jo poezija man kaip gaivus šaltinis, iš kurio atsigėrus gyvenimas atrodo apšviestas gerumo ir meilės šviesos. Jo eilėraščiai – tikri grynuoliai. Stebinantis reiklumas poetiniam žodžiui. Atrodo, kad jis lyg juvelyras ar deimantų šlifuotojas nupučia nuo žodžio kiekvieną nereikalingą dulkelę, kol jis ima švytėti prasmėmis. Todėl atrodo, kad jo poezijoje nėra nė vieno nereikalingo žodžio. Viskas tikra ir išgyventa. Iš tiesų tai poezija, kuri skleidžia grožį, harmonijos šviesą, taip reikalingą mūsų laiko besiblaškančiam ir pasimetusiam žmogui. Tuo ji brangi ir vertinga kiekvienam skaitytojui.“

Alfas Pakėnas (1953–2024):

„Kas dabar būtų Vladas Vaitkevičius be savo eilėraščių, tapusių skaudžia sielos biografija? Ne veltui jis kartais vadinamas aukštaičių lyrikų Antano Miškinio, Pauliaus Širvio, Jono Strielkūno poetinių tradicijų tęsėju. *‘Užgrūdinta kančios ir nežinios / poezija, sugrįžk namo – į ketureilį’* , – rašė Vladas vienaname eilėraštyje. Ir sugrįžo poezija namo, apsirengusi tikrais savo rūbais. Pilka eilute. Rupiu, paprastu žodžiu, kokia būna kasdienė mūsų duona. Vladas Vaitkevičius – tradicionalistas. Ligi kaulo smegenų! Ir jokios pozos. Dabar tokia poezija retai bepasitaiko. Žymiai daugiau bejausmės, bemintės, paprasčiausia proza parašytos.“

Lina Navickaitė-Greičiuvienė (g. 1971):

„Su V. Vaitkevičiaus eilėraščiais jauku. Jauku ir tikra, net jei viename kitame posme pernelyg nesužėri žodis ar frazė. Taip kartais būna blausią rudens dieną, kai nepajėgi pramušti nuovargio ar kasdienybės lukšto, bet vis tiek pagauni ore plevenantį veik neregimą džiuginantį švytėjimą. Jis yra, jį junti – vadinasi, viskas gerai. Panašus švytėjimas persmelkęs V. Vaitkevičiaus kūrybą. Jis neišsisklaido, gaubia ir šildo, vadinasi, viskas gerai, nes tai poeto talento, nuoširdumo ir autentiškumo aura. (...)

Poeto kūrybos sutelktinė – tai metraštis sunkios dvasinės kelionės, ženklintos daugybe praradimų, likimo smūgių ir pamokų. Keliaudami kartu su autoriumi, išgyvename tiek neviltingas, dramatiškas, tiek ir vaiskaus džiaugsmo, gyvastingumo pilnas akimirkas. Galiausiai stabtelime ir žvalgomės, kur šios knygos tekstų esame atvesti. Tai rudeniškas ir ilgesingas giedro minoro pasaulis. Gyvo, skaudaus ir autentiško žodžio žemė, gaubiama atitiestos būties ramumos...“

Tęsinys kitame numeryje

VLADAS VAITKEVIČIUS

EILĖRAŠČIAI

* * *

Gediminui Griškevičiui

Vėl nubudęs prisimenu sapną pernykštį –
aš, vaikiūkštis, ištinusį sumuštą nykštį
vis pučiu ir į burną kišu.
Pasakyk man, ar tai panašu

į gyvenimą šį, kai krūtinė nespėja
atsikvėpti nuo burną užėmusio vėjo,
kai skubi, lyg pakvaišęs skubi,
o jaunystės palaukių skambi

neatliepia daina, kai išgirsti ją nori,
kai nenori skurdaus kasdienybės minoro,
tų garsų, kur būgnelį ausų
susprogdina, kai sieloj tamsu...

* * *

Vytautui Skripkai

Rasų gatvelė. Namas. Antras aukštas.
Ir vakaro dangus – prigesęs, ankštas.

Lauke ruduo. Neramūs medžiai.
Mergaitė pro langelį žiūri graudžiai.

Geltoni laiptai snaudžia savo guoly.
Tu su lietum į kambarį įpuoli.

Ant stalo – rankraščiai ir Binkis.
Nubuski, siela, ir kančia dabinkis.

* * *

Kai sunkūs debesys ilgai
Į tamsą grimzta,
O saulės atspindį langai
Kaip šalį gimtą

Dar bando gelbėti, tačiau
Nuliūsti tenka –
Tamsa vis užgula tirščiau.
Ištiesiu ranką

Tau, besiblaškančiai šalia,
Ir patikėsi,
Kad baigsis juodumos galia,
Kai būsim dviese.

* * *

Kamuoja nerimas, gal eisiu
Pasižiūrėti edelveisų.
Dainuojant apie juos girdėjau,
Bet neregėjau, neregėjau

Jų žydinčių kalnuos, kur, regis,
Dangus, apsiaustą prasisegęs,
Apgaubia juo mane ir lydi
Į ten, kur žydi, žydi, žydi...

Birutės Stančikaitės vingri ramybė neramiame laike

Astrida Petraitytė

Žinia apie Birutės Stančikaitės (g. 1952) parodą prišaukė Parodų rūmų Vilniuje vaizdinį, prieš jiems virstant ŠMC (Šiuolaikinio meno centru): gi ten, dar anais laikais užgimė žavėjimasis šia grafike...

Parodą pristatant (iš k.): Simona Skaisgirė, Birutė Stančikaitė, Ramutė Rachlevičiūtė (už jų – piešinių plunksnele ciklas)

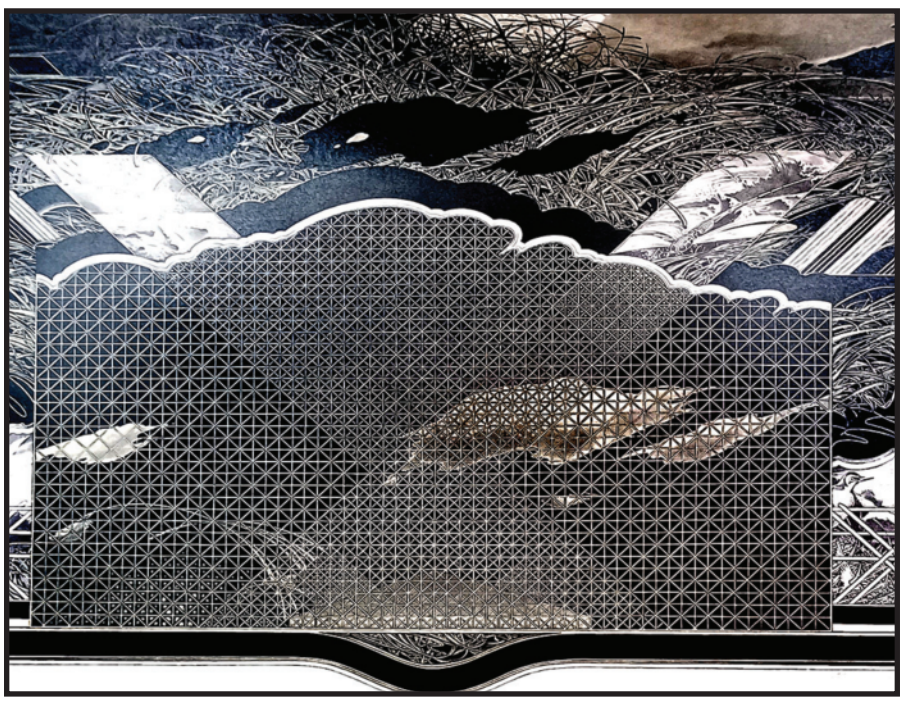
Spalio 12-os, pirmadienio, pavakare, regis, ne man vienai teko pašmirinėti Sierakausko gatve, kol susivokta, kur – be jokių reklaminių iškabų – Vilniaus aukciono (Meno rinkos agentūros) galerija *Kunstkamera*, pakvietusi į Stančikaitės parodą ,,Neramus laikas“. Matyt, į atidarymą rinkosi daugiausia dailininkės bičiuliai, kolegos, artimieji – iškart glėbesčiuotasi, šnekučiuotasi, teiktos gėlės.

O man, pašalietei, buvo proga įsižiūrėti ir į tarsi atpažįstamus (precizišku vingrumu) darbus, ir į naujus, regis, pačiai dailininkei kūrybos plotus – juk ir parodos įvardijimas išplečiamas: grafika, tapyba, piešiniai.

Išties įspūdingi kūriniai, sukirbinantys ir džiugesį, ir smalsumą, kviečiantys atpažinti žinota ir atrasti dar nematyta. Tarsi šviesa padvelkia iš naujai dailininkės užkariauto žanro – tapybos – darbų, gi ir įvardintų: ,,Šviesi paslaptis“. O virtuoziški piešiniai plunksnele, kuriuose tarp vingrių juodulio gijų ,,paberta“ raudonų putino uogų!.. Bet štai ir parodai įvardijimą suteikę piešiniai spalvotu tušu – ,,Neramus laikas“... Parodoje pristatomas ir tradicinis grafikos žanras, dailininkės puoselėtas jaunystėje (t.p. ir brandžioje), taigi sovietmečiu, bet šis mankurtine ideologija persmelktas režimas dailininkės kūryboje tikrai nebuvo įspaudęs jokių lozunginių ženklų.

Trumpą oficialią dalį pradėjo Vilniaus aukciono ir jo galerijos vadovė Simona Skaisgirė, prisipažinusi, kad yra nustebinta žinomos grafikės naujos kūrybinės raiškos – perėjimo prie tapybos.

Parodos kuratorė dailėtyrininkė Ramutė Rachlevičiūtė, paliudydama, kad dailininkų bendruomenėje kolegiški santykiai persipynę su bičiuliškais, pasisakė: jos su Birute pažįstamos nuo studijų laikų, jų vaikai vienoj smėlio dėžėj žaidę... Ji dailininkės pasaulį įvertino kaip harmoningaą, ,,krištolinį“ – išoriškai tarsi trapų, gležną, bet vidujai tvirtą. Juokais dailininkės kietumas paliudytas: ji šokdinanti meistrus (matyt, grafikos atspaudų), kol pasiekiamas tobulas rezultatas. Kuratorė ypač pažymėjo pastarųjų metų darbus – plunksnele darytus piešinius tušu, kokie preciziški! Ji ir perspėjo gausiai salėje besibūriuojančius: jokiu būdu nesiliesti prie sienų, taigi – paveikslų, nes jie trapūs, vienetiniai, piešiniams

Birutė Stančikaitė. Rūsti šviesa. Grafika, 1982

plunksnele ir bakstelėjimas alkūne gali pakenkti.

Parodos autorė Stančikaitė paliudijo, kad jos darbai – atsvara neramiam laikui, vykstantiems karams, teikia viltį. Matyt, apžvelgdama jau nueitą netrumpą kūrybinį, gal ir asmeninį kelią, ji pasisakė: jos neramus laikas jau praeityje... O išbandyti norisi viską, tad natūraliai radosi tapybos darbai, piešiniai...

Skaisgirei pasiteiravus, ar kas iš svečių nenori tarti žodį parodos autorei, atsišaukė grafikas Gerardas Šlektavičius: jiedu su Birute kartu jau 50 metų, pažįstami nuo Čiurlionio meno mokyklos laikų; abu studijavo Dailės institute, o įsimylėję šeštame kurse, bekurdami diplominius darbus...

Parodoje galėjome pavartyti ir porą dailininkės kūrybą pristatančių leidinių-albumų, tai:

Birutė Stančikaitė / sud. R. Rachlevičiūtė, Vilnius 2010;

Birutė Stančikaitė. Šviesa tamsoje=Light in the darkness / sud. Regina Urbonienė, Vilnius 2016.

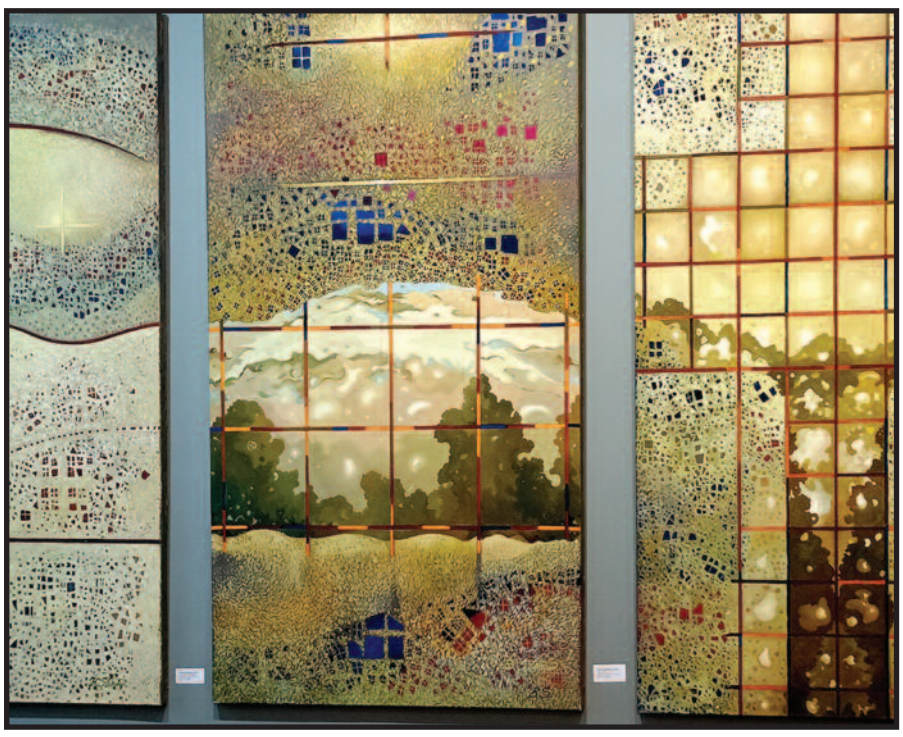
Ir šios parodos kvietime pacituoti Rachlevičiūtės žodžiai iš jos sudaryto leidinio: „Stulbinamai vientisa Stančikaitės asmenybė. Kiekvienas estampas – tai sielos virptelėjimas, tvinksnis, nauja lyriškumo variacijų atvertis ir gyvybės pilnatvės paieškos. Žmogaus ir gamtos paralelės nebanalios, nesentimentalios, perteiktos savitai ir jautriai. Šviesos pasaulis išnyra harmoningai sutariant su gamta, supančia aplinka, kitu ir svarbiausia – su savimi.“

Enciklopedijoje (*www.vle.lt*) pristatant Stančikaitę pažymėta: ,,Kūrinių turi Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, MO muziejus Vilniuje, Tretjakovo galerija, Puškino vaizduojamosios dailės muziejus (abu Maskvoje), Čiurlionio dailės galerija Čikagoje, Metropolitano meno muziejus Niujorke.“

Paroda galerijoje *Kunstkamera* veiks vos mėnesį – iki lapkričio 14 d.

B. Stančikaitė. Autoportretas. Spalvotas tušas

B. Stančikaitės tapybos darbai „Šviesi paslaptis“. A. Petraitytės nuotr.

Paroda Varšuvoje pristato išskirtinę kino ir stiliaus ikoną.

A. Vaškevičiaus nuotraukos

Varšuvoje – paroda apie išskirtinę kino ir stiliaus asmenybę

Algis Vaškevičius

Varšuvoje, buvusioje Lenkijos spaudos agentūros spaustuvėje veikia žinomos Škotijos aktorės ir menininkės Tilda Swinton asmeninė paroda „Tilda Swinton – Ongoing“. Parodoje originaliai atsiskleidžia jos kūrybinės praktikos, ryšys su kinu, performansu ir šiuolaikiniu menu. Parodos lankytojus pasitinka ir palydi pačios Tilda parašytos radikalaus gyvenimo tezės, kurių pati pirmoji kviečia draugauti su chaosu, o paskutinė kviečia laikytis to, kas tau yra tikrai svarbu.

Ši paroda yra tarsi kvietimas į šios aktorės, performansų atlikėjo, taip pat stiliaus ikonos T. Swinton gyvenimą. Paroda yra ir labai išskirtinė, ir asmeninė, kurios dėmesys nukreiptas į aktoriaus kūrybinį procesą, jos bendraautorystę su kitais ir artistinį bendradarbiavimą. T. Swinton pabrėžia, kad kiekvienas projektas atsiranda daugybės žmonių pastangų dėka ir ji kviečia žiūrovus pažvelgti į menų ir filmų kūrimą kaip į nesibaigiantį pokalbį, kaip į pasikeitimą nuomonėmis ir pasitikėjimo klausimą bei tam tikrą nuolat besitęsiantį procesą.

Aktorė pristatoma per jos bendradarbiavimą ir vaidmenis garsių kino režisierių Derek Jarman, Joann Hogg, Pedro Almodovar ir kitų filmuose. Metams bėgant atsirasdavo naujos draugystės, nauji projektai, nauji režisieriai, gimė nauji filmai, o ji pati nuolat kūrė tą įkvepiantį ir labai tvarų artistinį įvaizdį. Būtent šiai parodai, kuri gimė Amsterdame, „Eye“ kino muziejuje, kuris yra viena svarbiausių Europos institucijų, jungiančių kiną ir audiovizualinę kultūrą, po to ji keliavo į Atėnus ir dabar iki ateinančių metų sausio vidurio viešės Lenkijos sostinėje kino kūrėjai ir aktoriai buvo pakviesti į projektą pasakoti apie tai, kaip jie bendradarbiavo su šia išskirtine kultūros asmenybe.

Paroda pristato darbus, gimusius iš draugysčių, iš kūrybinių impulsų ir tam tikro politinio angažavimosi ir būtent iš to, kad esi labai gerai save pažįstantis, žinai savo istoriją, turi savo viziją, savo inspiracijas ir gimsta tam tikri neįprasti pasiekimai ir kine, ir madoje, ir apskritai mene bei kultūroje. Kiekvienas iš tų bendravimo su kitais žmonėmis atvejų turi savo charakterį, bet visi atsiranda iš atvirumo, iš smalsumo iš domėjimosi ir pasikeitimo tam tikromis pastabomis, mintimis.

Tas bendradarbiavimas su kiekvienu iš garsių režisierių pristatomas atskirose patalpose, ten rodomos filmų ištraukos, lankytojai gali pamatyti aktores asmeninius daiktus, dovanotus jai režisierių, taip pat ir jos pačios kino filmuose dėvėtų rūbų kolekciją, kuri išties labai gausi ir įdomiai pateikta. Šią kolekciją vaizdo įraše pristato pati aktorė ir dalinasi, ką rūbai jai primena ir reiškia. Čia yra ir aktorės viename iš performansų naudota lova, kai ji nejudėdama gulėjo už stiklo ir tokiu būdų perteikė tas tikrą būseną bei žiūrovams siuntė tam tikrą žinutę.

Įdomu ir tai, kad naujoji paroda nėra tradicinė menininkės kūrybos ir gyvenimo retrospektyva, o tai labiau meno kūrinių pilna erdvė, kviečianti permąstyti aktoriaus profesiją, menininko veiklą ir save patį. ,,Tilda Swinton – Ongoing“ parodą kuravo pati jos autorė, kas irgi yra neįprasta. Aktorė ne kartą pabrėžia, jog tai tikrai nėra retrospektyvinė paroda, tai nėra karjeros pristatymas, čia nėra jokios chronologijos, nekalbama apie jos svarbiausius vaidmenis ir panašiai. Tai yra paroda apie draugystę ir bendradarbiavimą.

Parodos pagrindą sudaro trumpametražiai filmai, taip pat fotografija, instaliacijos. Visi jos eksponatai liudija pagrindinę aktorės idėją, jog jai svarbu ne vaidmenys, o svarbu draugystės, bendradarbiavimas, kuris vyko juos kuriant. Kartu tai ir paroda apie labai įdomią, ryškią, išsiskiriančią asmenybę. Kartu parodoje nėra jokių asmeniškumų, aktorė juos ignoruoja ir nesidalina savo asmenio gyvenimo detalėmis bei palieka parodos lankytojui spėlioti, ar tai tikroji ji, ar tai jos viešas portretas?

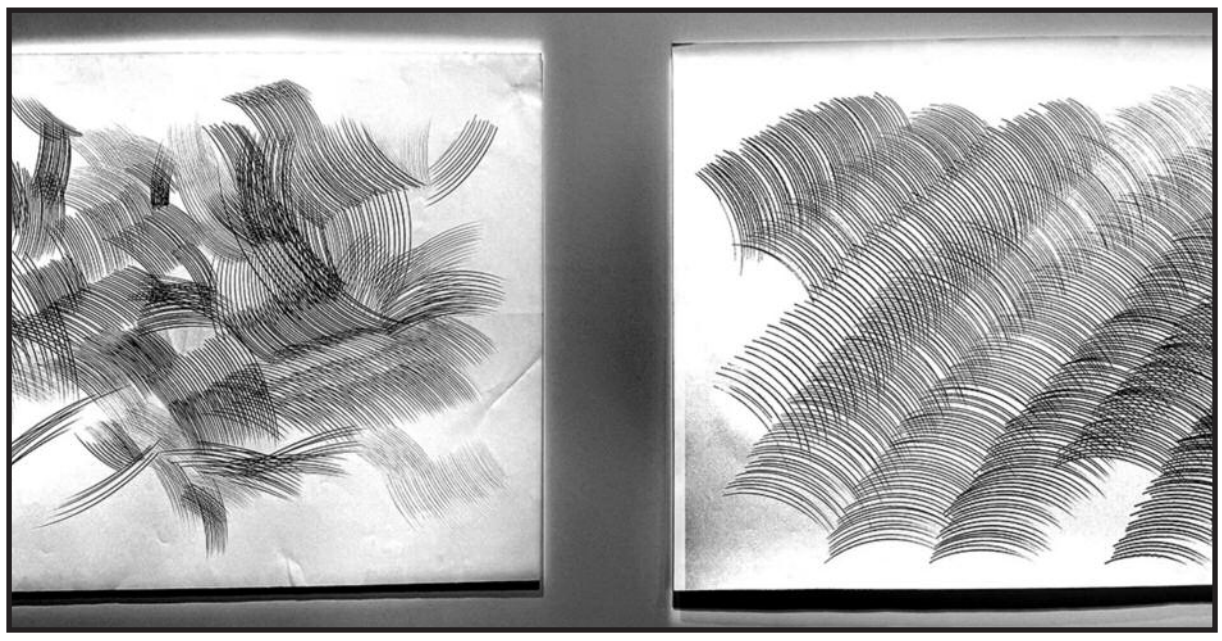
Aktorės karjera tęsiasi jau daugiau kaip 40 metų, ir per tą laiką jos veidas tapo atpažįstamas milijonams kino ir apskritai meno gerbėjų. Ji gimė 1960 metais Londone, vaidino mokyklos mėgėjų teatre. 1978–1980 metais savanoriavo Kenijos ir Pietų Afrikos Respublikos mokyklose. 1983 baigė Cambridge universiteto New Hall koledžą (politologiją, sociologiją, anglų literatūrą), vaidino šio koledžo studentų teatre. 1983–1985 aktorė vaidino Karališkajame Shakespeare teatre, Edinburg teatruose. 1986 m. aktorė debiutavo televizijoje ir kine, nuo šio amžiaus pradžios vaidina ir Hollywoodo filmuose. Kine ji yra sukūrusi per 110 vaidmenų įvairaus žanro autorinio ir komercinio kino kūrėjų filmuose, kai kuriuose jų – po kelis personažus.

Aktorė yra laimėjusi ,,Oskarą“ už vaidmenį filme ,,Michael Clayton“, iš viso ji yra gavusi 79 apdovanojimus ir 188 nominacijas įvairiuose kino festivaliuose. Ji buvo apdovanota Berlyno kino festivalio prizais 1988 ir 2008 metais, o šio festivalio prizas už visą kūrybą jai įteiktas pernai. Tada festivalio vadovė Tricia Tuttle sakė, jog 64 metų aktorės kūrybos spektras atima žadą. ,,Ji į kiną įneša tiek daug žmogiškumo, geraširdiškumo, intelekto, humoro ir stiliaus bei savo darbu praplečia mūsų pasaulio suvokimą“, – sakė T. Tuttle.

Nukelta į 8 psl.

MO muziejuje – tarptautinė paroda „Ar tai tikra? *Menas, technologijos ir mes*“

Laimutė Vasiliauskaitė-Rožukienė

Antanas Gerlikas. Kopų prototipai. Popierius, grafitas

Naujoji tarptautinė paroda MO dailės muziejuje pavadinta pagal Roberto Narkaus kūrinį *How To Feel Real (Ar tai tikra)* ir kelia klausimus, ką reiškia gyventi laikais, kai technologijos persmelkia visus tikrovės lygmenis. Kaip jaustis tikram? Ką reiškia būti gyvam? Kas yra visata ir kokia mūsų vieta joje? Kaip žmogus patiria save ir pasaulį? Fizinėje ir virtualioje erdvėje daugėja hibridinių, ne visai žmogiškų būtybių – nuo protezų iki išmaniųjų įrenginių ir skaitmeninių avatarų.

Apie vis tobulėjančias technologijas permainų bei nežinios laikais. Ar mūsų savastis, o gal ir visuomenė subyrės į fragmentus, kuriuos iš naujo sudėlios rinka ar politinės kampanijos? Kodėl taip sunku išlaikyti individualumą pasaulyje, kuriame viskas personalizuota? Ar tebeturime galimybę rinktis, o gal mūsų sprendimus vis labiau formuoja supantys kodai?

Ilgą laiką tikėjome, kad mokslas ir technologijos galiausiai išspręs visas mūsų socialines problemas, tačiau šiandien aiškiai matome, kad mokslo ir pramonės pažanga taip pat atnešė pražūtingų nelaimių ir ilgalaikės žalos aplinkai.

Parodos temos aktualios mūsų laikams: ryšiai, automatizacija, intelektas, kūnas ir gebėjimas veikti. Parodoje eksponuojami kūriniai – nuo ankstyvųjų reakcijų į kompiuterių ir interneto atsiradimą iki šiandienos dirbtinio intelekto tyrinėjimų – mezga dialogą laike. Jie pasakoja apie tai, kaip skaitmeninės technologijos vis labiau tarpininkauja tarp mūsų ir pasaulio, o galiausiai – įsiterpia ir į mūsų santykį su savimi.

Menininkai dažnai pasitelkia kūrybines technologijų galimybes, bet kartu įspėja apie jų poveikį – galią kontroliuoti, žaloti ir skaldyti. Galbūt žmogiškumą lemia gebėjimas kritiškai apmąstyti ir priimti šiuos prieštaravimus, išsaugant viltį ir gebėjimą svajoti? Menininkai primena, kad automatizuota meninė kūryba atsirado gerokai anksčiau nei pažangios skaitmeninės technologijos.

Biorobotas Edvard Warchocki Kate Crawford ir Vladan Joler kūrinio „Skaičiuojant imperijas: technologijų ir galios genealogija nuo 1500-ųjų“ fone

Kate Crawford (1974), **Vladan Joler** (1977) *Skaičiuojant imperijas: technologijų ir galios genealogija nuo 1500-ųjų* (autorių nuosavybė, spauda ant tapetinio popieriaus, 2023). Jų detali diagrama rodo, kaip nuo 1500-ųjų pasaulyje vystėsi komunikacijos, skaičiavimo ir visuomenės kontrolės struktūros, susijusios su galios pasiskirstymu, išteklių gavyba, o dirbtinio intelekto stebėsenos ištakos glūdi šimtmečius trunkančioje žemių grobimo, kolonijinės kontrolės bei sistemingo žmonių bei aplinkos išnaudojimo istorijoje. Šis vizualinis manifestas 2025 m. Venecijos bienalėje buvo apdovanotas „Sidabriniu liūtu“. Mano nuomone, tai ir išsami milžiniška (per visą sieną) mokslinė analizė, kaip tobulėjo įvairiausių sričių žmonijos išradimai (pvz., telefonas, kompiuteris, ginklas, kt.) nuo seniausių laikų iki dabar.

Nam June Paik (1932–2006) – **medijų ir videomeno pradininkas,** anksti suvokęs, kaip elektroniniai tinklai pakeis komunikaciją ir kultūrą. Jo instaliacija *Interneto sapnas* (1994) – tai jo internetinio supergreitkelio įžvalga: 52 ekranuose greitai kintantys žmonių, spalvų, medijų vaizdai, kurie hipnotizuoja, žavi, tačiau ilgainiui pernelyg dirgina, žadina perteklines jusles. Kitas Nam June Paik kūrinys yra videofilmas *Apjuosti pasaulį*. Jis rodomas seno televizuoriaus ekrane ant MO muziejaus sienos. Pirmą sykį filmas buvo tiesiogiai transliuojamas per palydovą šaltojo karo metu per XXIV olimpinių žaidynes Seule 50-čiai milijonų žiūrovų, keliolikai šalių (tarp jų – Brazilija, Izraelis, JAV, Kinija, Korėja, SSRS ir Vokietija). Intensyviame vaizdų sraute David Bowie, Merce Cunningham ir Ryuichi Sakamoto pasirodymai susipynė su tradicine korėjiečių mušamųjų ir Vienos filharmonijos orkestro muzika, tuometinio Leningrado laisvuoju džiazu ir kinų popmuzika.

Šiuo kūriniu menininkas įgyvendino savo pasaulinio tinklo, gebančio sujungti tolimų kultūrų žmones, viziją. Kartu jis primena XX a. 9-ame dešimtmetyje rengtus *simulcast* (kosminius tiltus), kai tiesioginėmis televizijos transliacijomis tarp Rytų ir Vakarų buvo siekiama skatinti abipusį supratimą.

1973–1988 metais Nam June Paikas surengė keturias tiesiogines televizijos transliacijas, tarsi numačiusias pasaulį, kuriame įvykius iš bet kurio Žemės kampelio galima stebėti tą pačią akimirką. Tausojant originalią techninę įrangą ir rūpinantis kūrinio išsaugojimu, Nam June Paik instaliacija veikia nuo 11 val. r. iki 7 val. v.

Michel Bret (1941) ir **Edmond Couchot** (1932–2020) kompiuterinė instaliacija *Kiaulpienės* (1990) – vienas ankstyviausių interaktyvinio meno pavyzdžių, pabrėžia simbolinę kvėpavimo, gyvybės ženklo reikšmę ir paverčia jį poetine vizualine patirtimi: žiūrovui papūtus į mikrofoną, ekrane vėjo gūsio pagautos „sėklos sužydi naujais kiaulpienių žiedais“.

Antano Gerliko (1978) *Kopų prototipai* (popierius, grafitas) – tai preciziškų piešinių serija, sukurta vien ranka. Darbai byloja apie tai, kiek apskritai žmogaus judesys gali priartėti prie mašininio tikslumo.

Nukelta į 8 psl.

Parodos fragmentas. L. Vasiliauskaitės-Rožukienės nuotr.

Lietuvių literatūra ir karas: tarp didvyriškumo, aukos ir atminties (2)

Julius Keleras

Tęsinys. Pradžia 2026 m. spalio 17 d. „Kultūroje“

Balys Sruoga ir Vanda Daugirdaitė, apie 1921 m. Nežinomas fotografas. Maironio lietuvių literatūros muziejaus nuotr.

III. Tautinis atgimimas: karo atmintis kaip dvasinės stiprybės šaltinis

XIX amžiaus pabaigoje prasidėjęs tautinis atgimimas ir jį paskelbęs laikraštis „Aušra“ (1883–1886) kėlė uždavinį sukurti moderniąją lietuvių tautą, ir šiame procese istorinė atmintis buvo itin svarbi. Jonas Basanavičius ir kiti atgimimo veikėjai kartojo, kad lietuviai turi didingą praeitį, kurią reikia prisiminti ir atgaivinti. Literatūrai teko užduotis šią praeitį paversti emociniu patyrimu, o ne vien faktų rinkiniu. Todėl karo, valdovų ir pilių vaizdai kaip tik tuo laikotarpiu tapo itin populiarūs.

Vincas Kudirka, „Varpo“ redaktorius ir „Tautiškos giesmės“ (1898) autorius, pasirinko savitą kelią. Jo giesmėje praeitis minima, bet kryptis nėra karinė. Kviečiama semtis stiprybės iš praeities, tačiau pagrindinės vertybės – darbas, tiesa, vienybė, meilė Lietuvai. Giesmėje nėra raginimo kariauti, nėra priešų vaizdo. Šis pasirinkimas verčia susimąstyti: nors istorijos šlovė buvo svarbi, atgimimo ideologai suprato, kad tautos ateitis priklauso ne nuo ginklų, o nuo sąmoningumo, mokyklų ir kultūros. Kudirkos satyrinė proza ir publicistika, kurioje jis negailestingai kritikavo tautos apsnūdimą, rodo, kad jam svarbiau buvo dorovinis atgimimas nei romantiška karo nostalgija.

Tuo tarpu Maironis (Jonas Mačiulis), kurį dažnai vadiname tautinio atgimimo poetu, karo šlovę ir praeities didybę vaizdavo emociškai ir jausmingai. Jo rinkinys „Pavasario balsai“ (1895) tapo tautinės poezijos pagrindu. Eilėraštyje „Trakų pilis“ sugriuvusi pilis veikia kaip praeities galybės ir dabarties skaudulio ženklas: žvelgiant į griuvėsius, kyla klausimas, kas atsitiko su ta didybe, kurios liudytojai yra tie akmenys. Šiame vaizde karas jau nebesireiškia kaip veiksmas. Jis tampa kontempliacijos objektu, nostalgija. Maironis, kaip ir daugelis to meto poetų, šlovingą praeitį naudojo kaip emocinį pagrindą, kuriuo remiantis galima žadinti pasitikėjimą ateitimi. Vėliau, jau nepriklausomoje Lietuvoje, jis parašė istorinių dramų, tarp jų „Kęstučio mirtis“ (1921), kuriose herojiška praeitis vėl tapo scenos tema.

Svarbų postūmį karo temos gilinimui davė Vincas Krėvė. Jo „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“ (1912) parodė, kad praeities kovos gali būti perteikiamos ne kaip sausas metraštis, o kaip gyvas, liaudiškas pasakojimas. Krėvės dramoje „Šarūnas, Dainavos kunigaikštis“ (1911) pagrindinis herojus nebėra nepriekaištingas didvyris. Jis – galingas, išdidus ir tragiškas valdovas, kurio likimą lemia ne tik išorės priešai, bet ir paties charakterio ydos. Panaši tragiška logika matoma ir vėlesnėje dramoje „Skirgaila“ (1925). Krėvė suvokė, kad tikras literatūros didvyris negali būti vien šlovinamas: jam reikia gilumo, vidinės įtampos. Šiuo požiūriu jis tęsė Mickevičiaus „Valenrodo“ liniją, o kartu atvėrė kelią XX amžiaus modernistinei pažiūrai į istoriją.

Taigi iki XX amžiaus pradžios lietuvių literatūroje susiformavo dvi karo tradicijos. Pirmoji – herojinė, patriotinė, linkusi šlovinti praeitį ir naudoti ją tautos mobilizacijai. Antroji – tragiška ir kritiška, kurioje karas atskleidžia žmogaus silpnumą, valdžios pavojų ir moralines dilemas. Pirmoji tuo metu vyravo, antroji buvo mažiau pastebima. Tačiau būtent antroji turėjo ilgą ateitį, nes XX amžiaus patirtys parodė, kad vien šlovinti nebeužtenka.

IV. Pirmasis pasaulinis karas, nepriklausomybės kovos ir tarpukario kultūra

Pirmasis pasaulinis karas buvo pirmasis modernus karas, kurį lietuviai patyrė savo žemėje. Per Lietuvą nusidriekė frontas, daug gyventojų paliko namus ir pasitraukė gilyn į Rusiją, kiti liko vokiečių okupacijos režime. Karo metų patirtis – pabėgėlių keliai, išardytos šeimos, sunaikinti kaimai – giliai įsirėžė į visuomenės atmintį. Tuomet literatūra dar buvo daugiausia publicistinė: svarbiausia buvo informuoti, skatinti, rinkti pagalbą ir burti žmones. Tik vėliau šią patirtį ėmė aprėpti ir meninė proza.

Vytautas Mačernis ir Bronė Vildžiūnaitė.
Maironio lietuvių literatūros muziejaus nuotr.

Karui baigiantis, 1918 m. vasario 16 d. Lietuva paskelbė nepriklausomybę. Tačiau nepriklausomybė reikalavo ją apginti. 1919–1920 metais jaunoji valstybė kovojo su bolševikais, bermontininkais ir lenkų kariuomene. Tai buvo pirmas kartas, kai lietuviai turėjo savo kariuomenę, o literatūra galėjo apie ją rašyti kaip apie savo, o ne svetimos imperijos karį. Savanoris, kuris stojo į kariuomenę iš idealizmo, tapo vienu pagrindinių to meto herojų. Jo paveikslas buvo sąmoningai kuriamas ir kaip pavyzdys visuomenei, ir kaip laisvės kainos priminimas.

Tarpukario valstybė labai rūpinosi istorinės atminties puoselėjimu. Kaune veikė karo muziejus, vėliau pavadintas Vytauto Didžiojo vardu, o 1930 metais, minint Vytauto mirties 500-ąsias metines, visa šalis plačiai šventė didžiojo kunigaikščio kultą. Vytautas buvo pristatomas kaip tautos vienytojas ir pergalių simbolis. Literatūra šiame procese dalyvavo: pasirodė eilėraščių, istorinių romanų, scenos kūrinių, kurie šlovino praeitį ir ugdė pilietinį pasididžiavimą. Tačiau toks šlovinimas turėjo ir šešėlį: jis kartais virsdavo patriotine retorika, kuri neleisdavo klausti, kokia yra karo kaina.

Prieš tokį vienpusį šlovinimą nuosekliai pasisakė ir savitai atsakė Balys Sruoga. Jo istorinė drama „Milžino paunksmė“ (1932) vaizduoja Mindaugo laikus. Šiame kūrinyje valdovo galia, išdavystės ir intrigos sukuria tragedijos atmosferą. Sruoga nesiekė pagražinti istorijos: valstybės kūrimas pasirodo kaip žiauri, kruvina ir moraliai dviprasmiška kova, o pats Mindaugas – kaip žmogus, atsidūręs galios spąstuose. Toks vaizdavimas parodė, kad lietuvių literatūra jau buvo pasirengusi žvelgti į karą ir valdžią su ironija ir skepsiu. Šis pasirengimas netrukus pravers, nes po kelerių metų prasidėsiantys įvykiai nesuteiks progos jokiai herojinei idilei.

Iki 1939 metų lietuvių literatūra karą daugiausia pažinojo kaip tautos epą: kaip šlovingą praeitį, kaip nepriklausomybės kovą, kaip valstybės pagrindą. Tačiau tai buvo atmintis, kurios autoriai dar nepatyrė tikros katastrofos. Antrasis pasaulinis karas ir paskui sekusios okupacijos sugriovė tą rėmą ir privertė pradėti kalbėti kitaip.

V. Antrasis pasaulinis karas: trys okupacijos ir literatūros lūžis

Lietuvos patirtis Antrojo pasaulinio karo metais išsiskiria tuo, kad šalis per kelerius metus gyveno po keletą skirtingų okupacinių režimų. 1939–1940 metų sandoriai tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos nulėmė Baltijos valstybių likimą, 1940 m. šalį okupavo Sovietai, 1941 m. ją užėmė Vokietijos kariuomenė, o 1944 m. sugrįžo sovietinė valdžia. Tuo tarpu žmonės buvo tremiami, šaudomi, žudomi, mobilizuojami, o dalis pasitraukė į Vakarus. Literatūros uždavinys pasikeitė iš pagrindų: nebeliko vietos šlovingų žygį vaizdams, nes karas nebebuvo atskiras epizodas – jis ardė šeimas, kalbą ir pačią tautinę sąmonę. Pagrindiniu klausimu tapo ne „kaip laimėti“, o „kaip išlikti žmogumi, kai neturi įtakos įvykiams“.

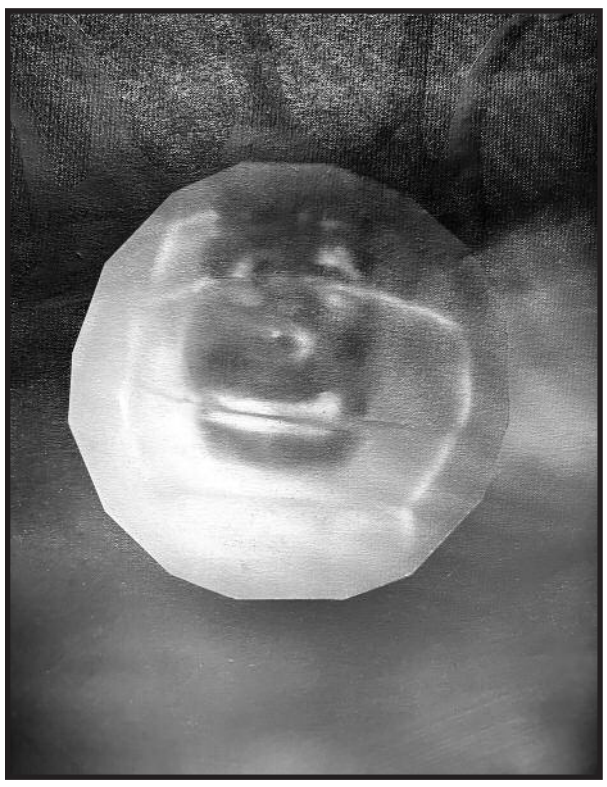
Ypatinga vieta lietuvių literatūroje atitenka Balio Sruogos „Dievų miškui“. 1943 m. kovo mėnesį vokiečių okupacinė valdžia areštavo grupę lietuvių inteligentų, atsakydama į lietuvių pasipriešinimą mobilizacijai į SS legioną. Tarp jų buvo ir Sruoga, kuris atsidūrė Stutthofo koncentracijos stovykloje. Grįžęs po karo, jis parašė atsiminimus, kurie ilgam tapo lietuvių karų ir nelaisvės literatūros kertiniu akmeniu. Sruogos mirtis 1947 m. ir ilgai trukusi kūrinio nepublikavimo istorija rodo, kad knyga netiko to meto sovietų herojizuojamų pasakojimų kanonui. „Dievų miškas“ iš tikrųjų buvo išspausdintas tik 1957 m., jau po autoriaus mirties.

Nukelta į 8 psl.

MO muziejuje – tarptautinė paroda

Atkelta iš 6 psl.

Martyna Marciniak (1991) *Nefakto anatomija: DI hiperrealizmas* (2024 m.) – per DI bumą sukurtas pagarsėjęs netikro Balenciaga popiežiaus atvaizdas (tokios tekstilinės skulptūros dar vadinamos gniutulais). Kūrinį papildo *popiežiaus* akiniai (akrilas) ir 3 D sukurti artefaktai: žiedas ir kryžius. Autorė nagrinėja *fakto estetiką*, dirbtinio intelekto suklastotą *tikrumo iliuziją*, apgaulių strategijas skaitmeninio klonavimo principais išryškindama iškraipytus dirbtinumo pėdsakus.

Rūtė Merk. Olos karalius Vilsonas

Rute Merk (1991) *Olos karalius Vilsonas* (2017, drobė, aliejus) tyrinėja, kaip technologijų, tinklų ir manipuliacijų formuojamoje tikrovėje kinta vaizdai, jų kūrimo būdai ir kaip mes juos suvokiame.

Manto Valentukonio (1998) trys darbai, nutapyti aliejumi ant drobės, visi paimti iš privačių kolekcijų. *Nuodų medis* (1998, ir tušas), (*Žmogėdra II* (2026) ir *Laukinė katė* (2025) skatina apgalvoti savitą DI eros pasaulį (natūralų ir sukonstruotą). Tapytojas sąmoningai kuria atpažįstamo dirbtinumo įspūdį, kai algoritmai išardo žmonių veidus ir vėl juos savaip rekonstruoja.

Igno Pauliukevičiaus (1988) vaizdo ir garso instaliacija *Aš prisistatysiu, bet manęs ten nebus* sukurta 2024 m. kaip noras pasipriešinti nuolatiniam spaudimui būti produktyviam. Skaitmeninis DI modelis, *Ignas Dern*, buvo sukurtas kaip paties menininko kopija didžiojo kalbos modelio pagrindu: nuo 2008 m. kauptomis jo žinutėmis, el. laiškais. Atitrūkęs nuo savo kūrėjo skaitmeninis Ignas Dern nematomas klaidžioja po matomą mišką: girdime balsus jo skaitmeninėje galvoje: padrikas mintis ir jausmingus apmąstymus... Instaliaciją sudaro medžio kreivuoliai, drevinės bitininkystės avilys, keturi ekranai, kompiuteris, kryptiniai garsiakalbiai. Kūrinio rėmėjai: Dzūkijos nacionalinio parko drevinės bitininkystės muziejus, Vilniaus dailės akademija, instaliacijos architektas – Vladas Suncovas.

Po MO muziejaus sales lakstė ir matomas garsusis biorobotas *Edvard Warchocki*, kuris kalbėjo ne tik lenkiškai: lietuviškai ragino lankytojus prieiti arčiau, nusišypsoti ir su juo nusifotografuoti bendrai nuotraukai prisiminimui.

Lietuvių literatūra ir karas

Atkelta iš 7 psl.

Knygos išskirtinumas – tonas. Sruoga rašo ironiškai, groteskiškai, su santūriu humoru, kuris tik padidina siaubo vaizdą. Stovykla jam atrodo it absurdo teatras, kuriame žmonės priversti vaidinti vaidmenis, o prievaizdai, kapo, SS vyrai ir kaliniai kuria savitą hierarchiją. Autorius nevaizduoja kalinių vien kaip kankinių, o prievaizdų – kaip pabaisų. Jis rodo sistemą, kuri paprastus žmones paverčia budeliais ir aukomis, o mažus kasdienius veiksmus – išlikimo ar žlugimo klausimu. Tokia ironija yra ne pasityčiojimas, o savigyna ir protesto forma: kai nebelieka kitos laisvės, lieka laisvė žvelgti į savo kančią iš šalies. Šia prasme „Dievų miškas“ yra svarbus lūžis: jį perskaitę suprantame, kad karo literatūra gali būti kritiška ne tik priešo, bet ir pačios kovos šlovinimo atžvilgiu.

Kitoks balsas girdimas Salomėjos Nėries poezijoje. Nėris buvo viena ryškiausių tarpukario lyrikų, kuri dar prieš karą pelnė populiarumą rinkiniais, o 1940 m. poemoje „Eglė žalčių karalienė“ išreiškė gilią tragedijos nuojautą. Jos likimas sudėtingas: po sovietinės okupacijos ji aktyviai dalyvavo naujos valdžios gyvenime, o vėliau, karo metais, išvyko į Sovietų Sąjungos gilumą. Tačiau būtent šių metų jos eilėraščiuose, kaip rinkinyje „Per kruviną ugnį“, dažnai girdime gedulo ir kančios intonacijas, ilgesį gimtajai žemei, žuvusių atminimą. Net ir sudėtingų politinių sprendimų kontekste, jos poezija liudija, kad karo patirtis gali būti ištarta paprasčiausiais, pačiais žmoniškiausiais žodžiais: sielvartu, praradimu, viltimi, kad bent kas nors išliks.

Vytautas Mačernis, jaunas poetas, žuvęs 1944 m., sulaukęs vos dvidešimt trejų, kūrė savo „Vizijas“ dar prieš pat karą ir jo pradžioje. Tai ne tiesioginė karo poezija. Tačiau jo eilėraščių atmosfera, pasiruošimas mirčiai, žmogaus ir amžinybės sąveika, jautri nuojauta, kad pasaulis byra, sudaro tam tikrą dvasinį pagrindą visai vėlesnei karo ir pokario poezijai. Mačernio likimas – jauno kūrėjo mirtis, nebaigtas darbas – tapo viena skaudžių lietuvių literatūros simbolinių istorijų: karas ne tik naikina gyvybes, bet ir nutraukia kūrybinį kelią, kuris galbūt būtų tapęs ypatingu.

Bernardas Brazdžionis, kuris karo pabaigoje pasitraukė į Vakarus, jau 1941 m. išleistame rinkinyje „Ženklai ir stebuklai“ bylojo pranašo balsu. Tai apokaliptinė poezija, kurioje karas ir okupacija vaizduojami kaip didelis išbandymas, o poeto užduotis – būti tautos sąžine ir sargu. Vėlesnėje išeivijos poezijoje Brazdžionis dar labiau gilino šį kryptį: poetas virto tautos, praradusios namus, balsą iš svetimybių, o jo eilės, nors dažnai religinės ir pakylėtos, išreiškė skausmą dėl pakirstos tėvynės. Jo balsas parodo, kad karo patirtis lietuvių literatūroje ne tik suvokiama kaip politinė katastrofa, bet ir kaip dvasinė kančia, kuriai reikia pranašiško, liturginio žodžio.

Apibendrinant, Antrojo pasaulinio karo literatūra Lietuvoje atskleidžia kelis poslinkius. Pirma, epas nusileido iki asmeninio liudijimo: svarbiausiu tapo ne mūšis, o stovykla, kalėjimas, tremtis, išsiskyrimas. Antra, pasikeitė kalbos registras: vietoj iškilmingos retorikos pasirodė ironija, gedulas, apokaliptinė vizija. Trečia, aiškiai išryškėjo vidinė įtampa tarp skirtingų atminties bendruomenių: tų, kurie pasitraukė į Vakarus, ir tų, kurie liko Sovietų valdžioje; tų, kurie išgyveno vokiečių okupaciją, ir tų, kurie patyrė tremtį. Kiekviena iš šių grupių vėliau sukurs savo literatūrinį kanoną, ir jie ne visada bus suderinami.

Tęsinys kitame numeryje

Varšuvoje – paroda apie išskirtinę kino ir stiliaus asmenybę

Atkelta iš 5 psl.

T. Swinton žino turbūt visi, nesvarbu, ar jie žiūri autorinį kiną, ar „Marvel“ studijos filmus. Išskirtinių veido bruožų aktorė net ir komerciniame kine dažniausiai išsiskiria kitokiais, tarsi specialiai jai parašytais vaidmenimis. Galbūt todėl ji vadinama nepriklausomų kūrėjų pasaulio karaliene.

Berlyno kino festivalis buvo pirmasis kino festivalis, kuriame apsilankė T. Swinton. Tai buvo 1986-aisiais, kai čia buvo parodytas Derek Jarman filmas ,,Karavadžas“ – apskritai pirmasis jos filmas. „Taip aš įžengiau į kino pasaulį, kuriame sukūriau ligšiolinius savo darbus. Ir niekada nepamiršau, ką esu jums skolinga“, – sakė aktorė, atsiimdama „Auksinį lokio“ apdovanojimą.

Pradėjusi dirbti su nepriklausomais kūrėjais, T. Swinton didesnės tarptautinės šlovės sulaukė 1992 m. suvaidinusi Sally Potter filme „Orlando“. Įgijusi patirties ir išpopuliarėjusi nekomerciniame Europos kine, ji išbandė save ir už Atlanto. Už vaidmenį 2001 m. mistiniame trileryje „Gelmė“ buvo nominuota „Auksiniam gaubliui“, 2000 m. pasirodžiusiame filme „Paplūdimys“ ji nusifilmavo su Leonardo DiCaprio, po metų ją, vaidinančią su Tom Cruise žmonės galėjo išvysti „Vaniliniame danguje“, su Keanu Reeves – 2005 m. filme „Konstantinas“.

Didžiojo ekrano žiūrovams ypač įsimintiną vaidmenį T. Swinton sukūrė filmuose „Narnijos kronikos: princas Kaspijanas“ ir „Narnijos kronikos: Aušros užkariautojo kelionė“, kuriuose ji įkūnijo blogąją Baltąją raganą. Eksperimentinis, nekomercinis kinas liko jos nepraeinanti aistra, nes garsi aktorė ėmėsi nekomercinių ir mažo biudžeto filmų prodiusavimo. Ji eksperimentuoja ne tik kine, bet ir mados pasaulyje – yra ne tik danų dizainerių „Viktor & Rolf“ mūza, bet ir kino garsenybė, išsiskirianti netradicinio stiliaus pojūčiu ir natūralumu. Aktorė beveik niekada nenaudoja kosmetikos, net ir kine, nebent jos vaidmuo reikalauja išskirtinio grimo ar net kaukės.

Tildai Swinton skirtos parodos fragmentas